

MAGYAR NÉPI BOROS- ÉS PÁLINKÁSÜVEGEK

VERES LÁSZLÓ

Az üvegből készült tárgyak népi kultúránkban betöltött helyét, szerepét még napjainkban sem határozhatjuk meg kellő mértékben. Még mindig azt kell bizonyítanunk, hogy ezeknek az eszközöknek fontos, nélkülözhetetlen helyük volt a paraszti tárgyi környezetben, és bizonyos szempontból (lásd világítás) legalább olyan fontosak voltak, mint a kerámiából készült tárgyak. A magyar néprajztudomány szinte teljes mértékben figyelmen kívül hagyta az üvegből készült használati eszközöket, amikor a paraszti kultúra egyes elemeit vette vizsgálat alá, vagy éppen csak egy-egy különleges darab említésére vállalkozott, melyek elsősorban kuriozításuk miatt keltették fel a figyelmet.¹

A részletes, átfogó kutatások megkezdése előtt is számtalan jel, adat utalt arra, hogy az üvegből készült használati tárgyakat a népi kultúra szerves részének kellett volna tekinteni, hogy ezek a tárgyféleségek fontos helyet foglaltak el a paraszti tárgyi világban. E tárgyak funkcionális és szakrális jelentőségére számtalan adat utalt. Ezek közül a legérdekesebbeket kiemelve támaszthatók alá az előbbi megállapítások. A történelmi borvidékeken a gazdák egy-egy jobb évjáratú bort palackozva is megőriztek, s a palackok többnyire a gazdák kívánságára egyedi üvepecsétekkel készültek, melyek a tulajdonos monogramjának adhattak helyet.² Dél-Magyarország egyes részein, így többek között Mohácson, nemzedékről nemzedékre öröklődtek azok a fél- és egydecis úrtartalmú *pálinkás korsócskák*, melyekből a gazda ünnepnapokon vagy különleges alkalmakkor (tisztelt vendég érkezésekor) fogyasztotta a pálinkát.³ A Szeged környéki tanyákon egykor jegyajándékba adtak a legények kedvesüknek üveg poharakat, amelyeket a házasságkötés után a komódon féltve őriztek.⁴ A Mátrában, Parád környékén a legények *üvegmángorlót* vásároltak kiválasztottjuknak.⁵ A Zempléni-Hegyköz falvaiban véteknek számított az, hogyha valaki nem őrizte meg a családtagjai sírhelyén halottak napi gyertyaégetésre használt színes üvegből készült *mécs poharakat*. Szokásban volt üveg gyertyatartókat készíttetni és adományozni egyes területeken az egyháznak, vagy a keresztelő során használt *üveggancsócskákat* „egész életen át megőrizni”.⁶ Az ország egész területén megfigyelhető, hogy a hagyományos berendezésű parasztházakban az üvegeket, főként a poharakat, féltve őrizték és különleges helyen tartották.

1. A Magyarország Néprajza a paraszti tárgyi környezet bemutatásakor a világítóeszközök mellett egyetlen üvegtárgyról, egy üvegből készült gyertyaöntő formáról tesz említést. Az 1975-ben megjelent Magyar népművészet c. reprezentatív kötet anyagában is csak egy szenteltvíztartó képviseli a paraszti használatú üvegeket. Vö. Magyarország Néprajza I. 372. és Hofer T.–Fél E., 1975. 479. kép

2. Pap M., 1985. 167.

3. Sarosác Gy., szíves közlése

4. Juhász A., 1974/75. 141–143.

5. Veres L., 1984. 31.

6. Takács B., 1966. 54.

A Tisza mentén, Szabolcsban a komódon, a porcelánbögrék és családi fényképek között volt a helye az üvegeknek. A Bakonyban, Szentgálon a tiszta szoba egyik ékessége volt a szépen gravírozott üvegpohár, vagy palack.⁷ Anélkül, hogy az adatok további folytatására vállalkoznánk, megállapítható az üvegtárgyak nélkülözhetetlen és különleges helyzete a paraszti háztartásokban. Igaz, hogy az üvegből készült tárgyak számbeli arányára kevés feldolgozás utal,⁸ de ezek alapján is feltételezhető és bizonyosra vehető, a XVIII. századtól folyamatosan megfigyelhető és kimutatható üvegtárgyak jelentőssé és nélkülözhetetlenné válása a paraszti háztartásokban.

Vizsgálatunk szempontjából jelentős kutatási előzmények hiányában témánk konkrét vizsgálatának megkezdése előtt fontos szólnunk az üvegtörténeti kutatások utóbbi évtizedekben történt kibontakozásáról és az üvegtárgyakkal szembeni nézetek változásáról, vagyis arról, hogy miként válhattak ezek a termékek is népművészeti tárgyakká.

A népi üvegek kutatása

Az elmúlt évtizedekben örvendetes módon felgyorsultak Magyarországon is az üvegtörténeti kutatások.⁹ Nemcsak az üvegyártással és üvegművészettel kapcsolatos publikációk számának növekedésével támasztható ez alá, hanem a vizsgálatok módszertani változásaiban és a kutatásokba bevont témakörök sokrétűségében is. Az előbbieket bővebben értelmezve, az eddigi eredmények alapján leszűrhető az, hogy a XVII–XIX. századi jelentősebb üvegekészítő központok nagyobb részének történetéről ma már megnyugtató képet alkothatunk. Jól ismerjük eddig az észak-magyarországi üveghuták történetét, vázlatosabb jellegű feldolgozások születtek a bakonyi, a baranyai, somogyi és zalai üvegekészítő műhelyek múltjáról.¹⁰ Sajnos egyenlőre még ismeretlen előttünk az országhatáron túli, egykori felvidéki üvegcsűrük története.

Az eddigi kutatási eredmények módszertani szempontból két csoportra oszthatók. Az egyikbe azok, amelyek a hutaalapítástól kezdve a bérleti viszonyok, a munkásgárda kialakulása, a termelés technikai feltételeinek biztosítása vizsgálatán keresztül az előállított termék bemutatásáig, a produktumok sokoldalú megszólaltatásáig foglalkoznak az egyes üzemek történetével.¹¹ A másik csoportba sorolható feldolgozások pedig csak részben érintik a termelést, az árukínálatot, inkább a huták történetére vonatkozó adatokat sorakoztatják elő.¹² Ezek a tanulmányok nem a kutatók hibájából elégszenek meg a vázlatos bemutatással, hanem e módszer kialakításában, érvényesítésében a források hiánya dominál elsősorban. A kutatás módszertani felosztása lehetséges abból a szempontból is, hogy a vizsgálatokba bevont üvegek használóit és az üvegek díszítését, ezen keresztül értékét vesszük alapul. Ennek megfelelően megkülönböztethetünk *úri üvegekről* írott tanulmányokat és *parasztüvegekről* írottakat. Az üvegtörténeti irodalom *úri üveg* alatt a magasabb technikai ismereteket igénylő, művészi módon díszített, s már előállítás idején is nagy értéket képviselő termékképeket érint. Ezek használói és vásárlói részben az említett okok miatt a felsőbb társadalmi rétegekből kerültek ki.¹³

7. Vö. *Vajkai A.* 1959. 316.

8. Talán csak két ilyen feldolgozást ismerünk: *Juhász A.*, 1974/75.; *Fél E.*, 1941.; ide sorakoztatható még adatközlései miatt *Novák L.*, 1982.

9. E kérdéskör átfogó feldolgozását l. *Veres L.*, 1983. 21–25.

10. *L. Bunta M.–Katona I.*, 1983.; *Takács B.*, 1966.; *Takács B.*, 1970.; *Veres L.*, 1979.; *Szvirček F.*, 1978.; *Bunta M.*, 1980. 219–240.; *Éri I.*, 1966.; *Lehmann A.*, 1971. 109–136.; *Molnár M.*, 1980–1981.

11. Vö. *Takács B.*, 1966. és 1970.; *Veres L.*, 1979.; *Bunta M.–Katona I.*, 1983.

12. *Éri I.*, 1966.; *Lehmann A.*, 1971.; *Molnár L.*, 1980–1981.

13. *L. Borsos B.*, 1974. 55.

A *parasztüveg* elnevezés nem jelenti azt, hogy kizárólag a parasztság számára készült termékféleséget kell ez alatt érteni. Az elnevezés elsősorban az ilyen üvegek olcsóságára utalt.¹⁴ A parasztüvegek használóinak köre – mint a XVII–XIX. századi hagyatéki dokumentumokból leszűrhető – minden társadalmi rétegből kikerülhetett, hiszen többek között pl. a befőttest vagy a bort a gazdagabbak és a szegényebbek háztartásaiban egyaránt ugyanolyan üvegedényekben tárolták. Ez azt jelenti, hogy a hagyományosan elfogadott parasztüveg elnevezés helyett indokoltabb lenne a *közhasználatban lévő üveg* terminológia.

A témaválasztás az úri és a parasztüvegek esetében még nem jelent módszertani különbséget a kutatásban és a feldolgozásban. A módszertani eltérés főként abban rögzíthető, hogy az úri üvegekkel foglalkozó feldolgozások művészettörténet aspektusból közelítik meg témájukat,¹⁵ míg a parasztüvegekkel foglalkozó publikációk inkább esemény- és technikatörténeti leírásokkal kapcsolják össze a néprajzi alapokon történő bemutatásokat, elemzéseket.¹⁶

A módszertani kérdések tisztázásakor lényegében már érintettük azt, hogy az újabb feldolgozások témaválasztása sokrétű. A habán üvegek, a poharak, serlegek, üvegcsiszolatok, egy adott üveghuta termékskálának részletes megszólaltatása és illusztrálása, vagy az üvegekkel folytatott kereskedelem – hogy a példák sokaságából néhányat kiemeljünk – egyaránt szolgálhatott témaválasztásul az eddigi vizsgálatok során. Azonban a sokrétű témaválasztás ellenére bizonyítható, hogy csak ritkán tekintették a szerzők az általuk vizsgált üveghuták története során előállított produktumokat népművészeti tárgyakként; a paraszti tárgyi környezetbe tartozó eszközöknek.¹⁷ Az a néhány eset is azonban annak tulajdonítható, hogy ma is születtek olyan feldolgozások, amelyek monografikus igényrel léptek fel, amelyek megpróbálták a magyar üvegyártás történetét az európai üvegművészetbe beágyazni és meghatározták azokat a feladatokat, amelyek további kutatásra ösztönöztek. Többek között az egyik összefoglaló mű szerzője is megállapította, hogy létezik egy olyan terméktípus, amely az európai formakincstől független, önálló világot alkotva a néphez köthető, s ennek konkrét vizsgálata a magyar üvegművészet teljesebb megismerése szempontjából nagyon fontos lenne.¹⁸ E dolgozat is tulajdonképpen ezt veszi figyelembe akkor, amikor egy sajátos termékcsoporthoz bemutatására, s a bemutatásból levonható következtetésekre vállalkozik.

A népi üveg fogalma, az üvegtárgyak helye a népművészetben

A népi üvegek fogalmának meghatározása – az ilyen jellegű kutatási eredmények hiányában nehéz és kockázatos vállalkozás. Bemutattuk, ismertettük az *úri- és parasztüveg* meghatározásokat és ezek tartalmát, szóltunk arról is, hogy e terminológiák a művészettörténeti aspektusú kutatások eredményeként születtek meg. Utaltunk arra is, hogy az elnevezések használata milyen veszélyeket rejt magában, mert elsősorban a használók oldaláról csoportosítja az üvegeket, s a használók köre nem szűkíthető le egyértelműen. A parasztüveg elnevezés egyébként is a német nyelvterületen használt Waldglas, vagyis *erdei üveg* megjelöléssel rokonértelmű, hiszen alapjában véve a kis erdei üveghutákban előállított viszonylag olcsó és „egyszerű” díszítésű termékeket öleli

14. A parasztüveg elnevezést 1759-ben olvashatjuk először egy erdélyi hutaeltárban. Vö. *Bunta M.–Katona I.*, 1983. 91.

15. Vö. *Katona I.*, 1978.; *Katona I.*, 1983. 162–177.

16. *L. Takács B.*, 1966. 235–255.

17. *Katona I.*, 1974. 61–73.; *Veres L.*, 1986. 129–134. munkáit emeljük ki az újabb feldolgozásokból.

18. *Borsos B.*, 1974. 55.

fel.¹⁹ Ezek az üvegek azonban Európa egyetlen országában sem csak kizárólag paraszti használatra készültek. Tovább bonyolítja a terminológiai kérdést az is – ha csak a paraszti használatot tartjuk szem előtt –, hogy mást takar a parasztság megjelölés azon a területeken, ahol a Waldglas megnevezés az általános, és mást Magyarországon. Továbbá a parasztság fogalma Magyarországon nem szűkíthető le kizárólag a falvakban élő, földműveléssel foglalkozó népességre, hiszen e kategóriába beletartozik a falvakban élő kisnemesség, az iparúzők rétege, a főként mezővárosi polgárság jelentős része csakúgy, mint a nincstelen zsellérség, az uradalmi szolgák, pásztorok stb. rétege is. A XVIII–XX. századi társadalom ilyen heterogén tömegére kell gondolnunk akkor, amikor a népi boros és pálinkásüvegek, de egyáltalán a népi üvegek használóit, „fogyasztóit” akarjuk megjelölni, tehát amikor a *népi üveg* elnevezést használjuk. E széles fogyasztói réteg életmódját, ízlésvilágát, s ezeken keresztül az üvegyártásra kiható sokirányú befolyását is figyelembe vesszük akkor, amikor népi üveg elnevezésről beszélünk. Tudnunk kell azonban azt, hogy a parasztság üvegyártásra gyakorolt hatása nagyon összetett kérdés. Az üvegekészítést a fogyasztók, a használók oldaláról vizsgálva megállapítható, hogy csak az olyan olcsó termékek terjedtek el, amelyek elsősorban a funkcionális szempontoknak megfelelőek, főként a *tároló és ivóedények*. A magyar üvegyártás csak a XVIII. század derekától volt képes olyan tömegtermelésre berendezkedni, amely a termékek alacsony árát eredményezhette, s ily módon képes volt a fából és kerámiából készült ivó és tárolóedények hegemoniáját megtörni. Hogy milyen üvegek válhattak egy-egy huta termelésében meghatározóvá, ezt komoly mértékben befolyásolta a felvevő piac (pl. történelmi borvidékek, kisnemesi települések, a pálinkaivás szokásának felerősödése stb.) nagysága, gazdasági ereje és az itt élő népesség összetétele egyaránt.²⁰ A piac a termékek funkcióján, formáján túl hatással volt a hutákban gyártott üvegek díszítésére. Gondoljunk csak a bakonyi kisnemesi településeken elterjedt gravírozott díszű üvegekre, a Parád környéki falvakban egykor oly gyakori kék színű üvegekre, vagy pedig az Alföld északi részén elterjedt színes zománcfestésű termékekre.²¹ A parasztság termelést befolyásoló szerepe azonban csak korlátozott mértékű lehetett, ha figyelembe vesszük az üvegyártás technikai követelményeit, sajátosságait, melyek a XVII–XIX. században jellemzőek voltak. Tulajdonképpen ezek hatásaiért nem sorolta hosszú ideig néprajztudományunk az üvegből készült használati tárgyakat a népművészet körébe.

Az üvegyártás technikai sajátosságai, a termelés magasabb szervezetségi szintje és a néprajztudomány szemlélete szorosan összefüggő kérdések, amikor azt a folyamatot vizsgáljuk, hogy miként válhattak a közhasználati üvegek népművészeti tárgyakká. Szabadunk első felében – és természetesen a múlt század végén a népművészeti kutatás a sajátosan paraszti, autochton műfajokat kereste, vagyis a nemzeti kultúra megalkotásához a sajátosat, az eredetit, csak a nálunk meglévőt vette figyelembe.²² Az üvegművesség viszont eléggé „nemzetközi” volt. Az üvegtárgyakkal szembeni bizalmatlanságot fokozta az is, hogy ezek az üvegek ugyanúgy lehettek a nemesség, a módosabb polgárság mindennapi életéhez szorosan kötődő tárgyak, mint a parasztságéhoz.

Vajon nem egy „magasabb” kultúra eleme fedezhető fel az üvegekben? Egyáltalán az üvegművesség természete – komoly technikai előkészületeket, újabb ipari berende-

19. A német területen használt erdei üveg bemutatását lásd *W. Ralf.*, 1977.

20. E kérdéskört részletesen bemutatja a dolgozat írója az „Üvegek a magyar parasztság használatában” c. dolgozatában megjelenés alatt az *Etnographica et Folkloristica Carpathica* 1987. évfolyamában

21. *Veres L.*, 1986. 129–133.

22. Erre vonatkozóan *L. Bátky Zs.–Györffy I.–Viski K.*, 1928. munkában megfogalmazott népművészet szemléletet.

zéseket és több ember szervezett összeműködését feltételező gyártási menete – lehetővé teszi-e, hogy népművészeti tárggyá váljon az üveg? Ilyen és ehhez hasonló kérdések fokozták az üvegtárgyakkal szembeni bizalmatlanságot a néprajztudományban. Csak a népművészetben lejátszódott szemléletváltásnak köszönhető, hogy napjainkra a paraszti használatban lévő üvegeket népművészeti tárgyaknak tekinthetjük. Annak a felismerése és érvényesítése vezetett el ideig, hogy a széles értelemben vett parasztság, mint fogyasztó is meghatározta a népművészet körét. Létezni kellett egy vulgáris köz-kultúrának, amely nem szűkíthető le kizárólag az úri vagy a paraszti rétegekhez. Amikor a népművészeti szemléletváltás bekövetkezett, ezt is szem előtt tartva a hangsúly átkerült a paraszti tárgyi világ, a tárgyi felszerelés vizsgálatára is. Lényegtelenné vált az, hogy az egyes tárgyakat maguk a parasztok, vagy a falusi kézművesek, esetleg manufaktúrák, gyárak állították elő. Ennek hatására a vizsgálatok bevonják a paraszti tárgyi környezet teljességét, függetlenül attól, hogy díszített vagy díszítetlen-e az adott tárgy. Figyelembe veszik azt is, hogy a paraszti tárgyi világban minden tárgynak van esztétikai funkciója, s az általános, főként a közvéleményben elterjedt felfogással szemben a parasztok nem vontak és vonnak határt a népművészeti és nem népművészeti tárgyak között.²³ E szemléletváltás vezetett el oda, hogy ma már az üvegből készült használati eszközök egy része teljes joggal népművészeti tárgynak, népi üvegnek tekinthető.

A népi boros és pálinkásüvegek elterjedése

E kérdéskör vizsgálatához az eddigi kutatási eredmények figyelembevételével az összegzés szándékával fogunk. Az egyes üvegekészítő központok történetéről készült összefoglaló, vagy vázlatos jellegű feldolgozások lehetővé teszik, hogy időben és területileg is felvázoljuk a boros és pálinkásüvegek elterjedését.

A XVIII–XIX. században az üveghuták szorosan körbefogták Magyarország területét. Kihasználva a természetföldrajzi viszonyokat, főként a hegyvidékeken helyezkedtek el. A korabeli statisztikai- és geográfiai munkák meglepően nagyszámú üvegekészítő központról adnak tájékoztatást. *J. Korabinszky* leírása szerint 1711–1786 között 32 üveghuta működött Magyarország területén. *Fényes Elek* a XIX. század első felében már 56 működő üveghutát említ.²⁴ A nyilvánvaló statisztikai tévedések figyelembevételével megállapítható, hogy a két évszázadban – amikor az üvegek a parasztság körében megszokott, mindennapos használati tárgyakká váltak – 40–60 között mozgott a működő üveghuták száma.

Az üvegekészítő műhelyek három területen koncentráálódtak. Erdély XVII. század elején kibontakozó fejlett üvegipara legjelentősebb népi üvegeket készítő központjai a XVIII–XIX. században az *Olt menti*, a *székelyföldi*, és a szorosan vett Erdély határán kívül a *száldobágyi* és *máramarosi* huták voltak. A huták inventáriumaiiban kezdettől fogva jelentős helyet foglaltak el a pálinka és bor tárolására, fogyasztására szolgáló üvegek. A száldobágyi huta 1727-ben készült leltára fejezi ki leginkább, hogy e termékefélésegekből milyen nagy volt a választék. A hutákban gyártott 30féle termék közül 14 szolgált bor és pálinka fogyasztására, tárolására.²⁵ Volt közöttük többek között „pálinkának való orsóüveg”, „polturás pálinkásüveg”, „Lapos boros hordó”, „füttyülőspohár”, „rosolinpohár”.

Erdély mellett Felső-Magyarországon alakult ki az üveghuták számát tekintve a másik jelentős üvegekészítő területünk. Az itt működő üveghuták az ablaküveg-készítés

23. E gondolatok bővebb kifejtését Vö. *Hofer T.–Fél E.*, 1975. 11–43. Az üvegtárgyak népművészeti produktumoknak való feldolgozása főként a külföldi szakirodalomban tükröződik kiválóan. Erre vonatkozóan L. S. *Leopold.*, 1966. és V. *Hasalová–J. Vajdis.*, 1974. munkáit.

24. Vö. *Borsos B.*, 48. 108–109.

25. Vö. *Bunta M.–Katona I.*, 1983. 32–33.

mellett a kezdetektől fogva az Eger–Gyöngyös környéki, tokaj-hegylajai és a Miskolc–Sajószentpéter vidéki bortermelő helyek ellátására törekedtek, nagy hangsúlyt helyeztek a bor tárolására, fogyasztására alkalmas termékek gyártására.²⁶ A zempléni, a párádi huták először a hutaalapító és az üveghuta működési feltételeit biztosító uradalmak tulajdonosainak számító Rákóczi-család szükségleteit elégítették ki borosüvegekkel, majd a termelés hatékonyabbá válását követően a termékek a hegyaljai és Eger–Gyöngyös környéki településeken is értékesítésre kerültek.²⁷ A bor tárolására és fogyasztására szolgáló üvegek mellett ritkábban szerepelnek pálinkás üvegek. Ezeket is csak úgy tüntetik fel, mint az „Uradalmi korcsmák szükségére gyártott” termékeket.²⁸

Dunántúl üvegyipara Erdélyhez és Felső-Magyarországhoz képest megkésve, a XVIII. század második felétől indult komoly fejlődésnek, de e tájon az üveghuták termékelőállítására csak a XIX. század elején vált meghatározóvá. Termékeiket vizsgálva megállapítható, hogy az egyes huták termelésére a specializálódás volt a jellemző. A bakonyi huták inkább borosüvegek készítésére álltak rá. A dél-dunántúli, zalai és zselici huták produktumai között gyakoribbak a pálinkásüvegek, de figyelemre méltó a borosüvegek száma is. Érdekes, hogy nem annyira palackkészítésben jeleskedtek, hanem inkább egyéb, bor tárolására alkalmas edények előállításában.²⁹

A három üveggéző területünk összehasonlítása után fő vonalakban leszűrhető a következő megállapítás: A boros és pálinkásüvegek készítésében először az erdélyi huták tettek szert vezető szerepre. A XVIII. század derekától a felső-magyarországi üvegyártás megtörve az erdélyi üvegyipar hegemoniáját, főként borosüvegeket gyártva uralta termékeivel a történelmi borvidékeket. Dunántúl üveggéző központjai eléggé megkésve, a XIX. század elején váltak piacképesé termékeikkel, boros- és pálinkásüvegeket egyaránt előállítottak. Viszonylag nagy pontossággal közelebbről is meghatározhatjuk azokat a területeket, amelyeket az egyes huták termékeikkel elláttak. Amikor az egyes jelentősebb huták piacterületét megjelöljük, szükséges hangsúlyoznunk azt, hogy kivétel nélkül minden üveghuta szűkebb környezetének ellátásában egyeduralkodó volt. Ennek kézenfekvő oka az, hogy az üveg törékenysége, a szállítási nehézségek miatt először a huták környéki települések ellátása volt a leggazdaságosabb. Miután ez bekövetkezett, történhetett meg a távolabbi területekre való kitörés.³⁰ Az erdélyi üveghutákból az üveggermékek Északkelet-Magyarország területére és Dél-Magyarországra jutottak el, természetesen leszámítva itt a havasalföldi és törökországi exportot. E területeken forgalmazták a székelyföldi (főként szepsibükkszádi) huták palackjaiban tárolt *borvizet*, s a kiürített palackok másodlagos hasznosítására természetesen alkalmas kínált a bor és pálinka. A szaldobágyi huta boros- és pálinkásüvegeit egyéb portékák mellett tutajosok szállították a Tiszán egészen Belgrádig, észak-keleti irányba pedig fuvarosok Nagyváradig, Szatmárig. A XVIII. század másik jelentős erdélyi üzeme, a *hagymási huta* készítményei az Erdéllyel határos területeket érintve egészen Kalocsáig jutottak el. A béli huta Nagyváradot és vidékét, Békéscsabát és környékét látta el öblös-üvegeivel, de néha egészen Dorogig is eljutottak a béli huta fuvarosai, árusítói.³¹ A felső-magyarországi hutákból érkező árusok a nagyállói, debreceni, nyíregyházi és kecskeméti piacokon, vásárokon értékesítették az üvegeket. Tehát ezek a huták a szű-

26. Vö. *Veres L.*, 1986. 130.

27. *L. Takács B.*, 1966. 43–44.

28. Vö. *Veres L.*, 1979. 49–50.

29. E megállapítás egyrészt a szakirodalom adatközléseiből, másrészt a dunántúli gyűjtemények üvegyanyagának áttekintése után következett.

30. *Veres L.*, 1986. 129–130.

31. *Veres L.*, 1986. 130–133.

kebb környezetben túl az Alföld északi peremét, és a Duna–Tisza közét igyekeztek üvegekkel ellátni.³² Dunántúl hutái közül úgy tűnik, hogy a bakonyiak csak a környék településeinek ellátására vállalkoztak. Inkább a dél-dunántúli huták piac-orientációja figyelhető meg. A zalai huták a nyugat-magyarországi falvakban és városokban próbálkoztak termékeik értékesítésével, a somogyi, zselici üvegtartó mûhelyek pedig Mohácson, Baján keresztül Szabadkáiig juttatták el gyártmányaikat.³³

Amikor a XVIII. századi üvegereskedelemről beszélünk, semmiképpen sem szabad a mai vagy a közelmúlt piaci viszonyait összehasonlítási alapul venni. A üvegárusítók áztatott zsupszalmába kötve néhány tucat üveggel, legfeljebb 200–250 termékkel indultak vándorútjukra még a XIX. század végén is, mint erről a bükki huták árusainak visszaemlékezései tanúskodnak.³⁴ Ezért az üvegek térhódítása a hutáktól távoli területeken csak igen lassan következett be. A különböző feldolgozások adatait, a paraszti hagyatéki leltárakat vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy ilyen kereskedelmi viszonyok mellett csak az 1780–1790-es évektől váltak gyakoribbá a paraszti háztartásokban az üvegtárgyak. A XVIII–XX. század végén 15–20 üvegféleséget találunk a módosabb parasztlak használatában. Ez a szám csak az 1830–40-es években emelkedik, amikor már egyes területeken 200–250 darabot is eléri a paraszti használatban lévő üvegtárgyak mennyisége, s ez egészen századunk elejéig alig növekszik. Ezek a példák azonban a bortermelő vidékekre vonatkoznak, így tehát semmiképpen sem általánosíthatók Magyarország egész területére.³⁵

A szórványadatokból az szűrhető le, hogy Magyarország nagyobb részén, főként az alföldi területen 20–30 között mozoghatott az átlagparaszti háztartásokban lévő üvegek száma, egészen az 1920–30-as évekig. Ezek többsége bor és pálinka tárolására használt palacküveg, vagy bor és pálinka fogyasztására alkalmas üvegpohár volt.³⁶

A népi boros- és pálinkásüvegek formai és funkcióbeli sajátosságai, díszítőmûvelei

Az eddigi kutatások alapján a népi üvegek négy jól elhatárolható csoportba sorolhatók. A tárgyak többsége *ivó és tárolóedény*nek tekinthető, ezekhez képest viszonylag ritkábbak, de a fennmaradt emlékművek tanúsága szerint jelentős számúak a *vegyes használatú és különleges rendeltetésű üvegek*. A vegyes használatú üvegek közé főként az evésre szolgáló üvegeket (komaszilke, tányér) soroljuk, a különleges rendeltetésű üvegek közé pedig a főként szakrális funkciókat hordozó termékképzéseket, így pl. a kenyérszító tálak, úrasztali kelyhek, keresztelődények.³⁷ A népi üvegek csoportosítására a kerámiák esetében gyakorolt *lapos formájú és fennálló edények* besorolás sajnos nehezen használható, mert amíg az ivó és tárolóedények zömükben *fennállóak*, addig a vegyes használatú és különleges rendeltetésű üvegeknél lapos és fennálló formájú edényféleség egyaránt előfordul.³⁸ Az egyes csoportokon belüli változatosság miatt célszerűbb tehát a funkció oldaláról megközelített besorolás.

32. Veres L., 1979. 36–37.

33. Veres L., 1986. 129–133.

34. Magay Géza gyűjtése. Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentáció Ltsz.: 69.5.79.

35. Erre vonatkozó adatokat közül többek között *Novák L.*, 1982. 41–49., 50–63. és *Fél E.*, 1941. Részletesen: L. az „Üvegek a magyar parasztság használatában” c. megjelenés alatt álló dolgozat adatait. Vö. 20 jegyzet.

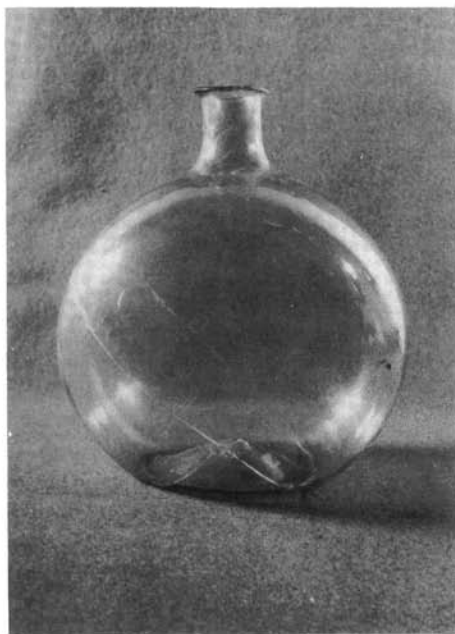
36. Erre a becsült következtetésre paraszti hagyatéki és leltárakat közlő munkák áttanulmányozása után jutottunk. A pontosítás érdekében végzett átfogóbb vizsgálatokra lenne szükség.

37. A népi üvegek ilyen jellegű felosztását először *Takács Béla* végezte el. Vö. *Takács B.*, 1966. 40–59.

38. Itt arra a népi kerámiáknál használt felosztásra kell gondolnunk, amely többek között *Domanovszky Gy.*, 1968. 17. munkájában is szerepel.

1. kép. XVIII. századi tokaji borosüveg

2. kép. Dél-Dunántúli pocakos üvegek
(XIX. sz.)

A népi boros- és pálinkásüvegek kivétel nélkül az ivó és tárolóedények közé sorolhatók. Az egyes csoportokon belüli üvegtárgyak formai és funkcióbeli sajátosságainak, díszítményének vizsgálatára indokolt további csoportosítás, amely a formai jegyek alapján tűnik célszerűnek. Ezért az egyes tárgytipusok bemutatására a formai jegyek alapján történő csoportosítással vállalkozunk.

Tárolóedények

a) *Palackok*: A boros és pálinkás palackoknál egyetlen egy magyarországi üveg-hutában sem alakult ki egységes forma, amely különösen a gyáripari termelés kibontakozása után vált megszokottá. A hutákban fúvással és formába fúvással egyaránt készítettek palack üvegeket. A történelmi borvidékeken gyakoriak, közkedveltek voltak a hengeres, felfelé kissé kiszélesedő testű, tölcséres szájú üvegpalackok, melyek zöld színű üvegből, főként a zempléni hutákban készültek (1. kép). Közel hasonló formákat ismerünk Erdélyből is. A XVIII. századi palackok között azonban nem ritkák a gömbtestű, hosszú nyakú, vagy elnyújtott hengeres testű és rövid nyakú palackok sem, melyek az ország egész területén elterjedtek. A mai boros és pálinkás palackokhoz hasonló formájú, vagyis hengeres testű, rövid vagy hosszú szájú üvegek a XIX. század elejétől váltak elterjedtté. Zöld és áttetsző üvegből egyaránt készültek és gyakran a készítő monogramját viselő üvegpecséttel voltak ellátva. A pálinkás és boros palackokat eddigi ismereteink szerint a XVIII–XIX. században Magyarországon sehol sem díszítették festéssel, vagy gravírozással.

b) *Ballonok*: Funkciójukat tekintve a palacküvegek csoportjába sorolták az általánosan elterjedt ballonüvegeket. Ezek tulajdonképpen nagyméretű palacküvegek voltak. A mindig zömök, hengeres testű, szűk, egyenes nyakú ballonok fehér és zöld színű üvegből készültek, bor és pálinka tárolására egyaránt használták őket. Természetesen

ezenkívül más folyadékok tárolására is kiválóan alkalmasak voltak. A XVIII–XIX. századi magyarországi huták mindenütt készültek ballonüvegek, s formájukban technikai okok miatt jelentősebb eltérés nem volt. Főként a dunántúli (zalai) hutákban üvegbélyeggel látták el ezeket a termékeket. Az üvegecséteken a ballonok űrmértékét jelölték meg. Igen gyakoriak voltak az óriási méretű ballonüvegek Erdélyben, ahol 20 iccés példányokat is gyártottak. A ballonüvegeket a palacküvegekhez hasonlóan sohasem díszítették festéssel vagy gravírozással. Ellenben gyakran vesszővel befonva korsóként használták őket. A ballonüvegek közé sorolhatjuk a dunántúli hutákban készített lapított gömbtestű, rövid nyakrészrel ellátott nagyméretű üvegeket, amelyek *pocakos üvegek*ként váltak ismertté.³⁹ Ezek az üvegek 30–50 cm-es magasságúak voltak, űrtartalmuk pedig elérte az 5–10 litert is. A recens gyűjtési adatok tanulsága szerint Göcsej–Hetés vidékén kizárólag pálinka tárolására használták a ballonüvegek csoportjába sorolható *pocakos üvegeket*, melyek díszítés nélkül, zöld vagy fekete színű üvegmasszából készültek (2. kép).

3. kép. Somhegyi gravírozott díszű üvegbutélia 1844-ből

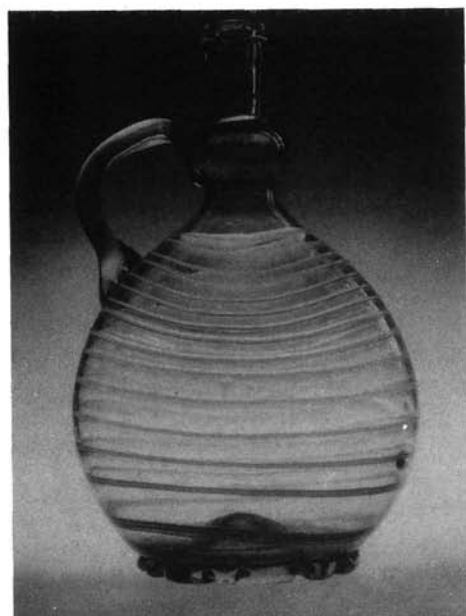
c) *Butéliák*: Gyakori népi üvegtípus a butélia. A hagyományos, XVIII. században még végleges formáját el nem nyerő borospalackból alakult ki. Erre utal az is, hogy az ország egyes részein, főként a Dunántúlon napjainkig üvegpalack volt az elnevezése. Minden esetben hosszú nyakú, hengeres, négyzetes, gömbös vagy kúpos testű üveget értünk butélia alatt. A XVIII–XIX. században az ország valamennyi üveghutájában készültek ilyen termékek. Megszületését, gyakorivá válását annak is köszönheti, hogy az üvegekészítő mesterek a butélia gyártása során az üvegpalack formáját az értékeőbb, a háztartásokban jobban megbecsült, már-már „díszüveg”-nek számító igényességgel jártak el és a formán túl az üvegpalackot különböző díszítésekkel látták el. Az egyes hutákban készült butéliák közül a bakonyi somhegyi hutában, a Parádon és a Zempléni-hegység kis üvegsűrjeiben készült darabok népi üvegeinek legszebb emlékei közé tartoznak. Parádon és Somhegyen készültek a gravírozott díszű butéliák. A somhegyi emlékek többnyire a szentgáli kismesek címerében található szarvasmotívumot viselik díszül és mellette évszámot és feliratot. A gravírozott díszű somhegyi üvegek legszebb emléke egy nagyméretű, fogógyűrűvel ellátott, hasáb testű butélia, amely „Éljen CS. M. 1844.” felirata szerint a viszonylag későbbi somhegyi termékek közé sorolható. A nagyméretű, 38 cm magas butélia egyik oldalán szarvasra lövő vadász, a másikon pedig pipázó férfialak látható. Az üvegedény hasáb testének szűkebb oldalát virágmotívum tölti ki⁴⁰ (3. kép).

39. A pocakos üveg elnevezésre L. a zalaegerszegi Göcseji Múzeum Néprajzi Gyűjteménye 83.19.22. leltári számú tárgya adatait.

40. A szentgáli (somhegyi) üvegek részletes bemutatását L. *Vajkai A.*, 1966. 102–109.

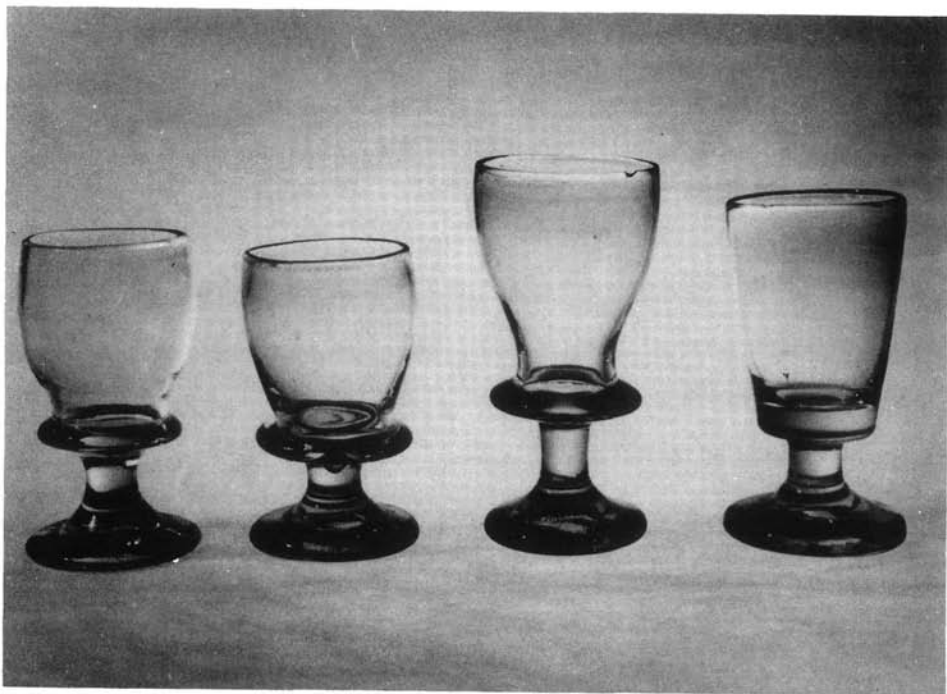
4. kép. Formába fújta kancsók a bükki üveghutákból. XIX. sz. második fele

5. kép. Zempléni fonáldíszes korsó (XIX. sz.)

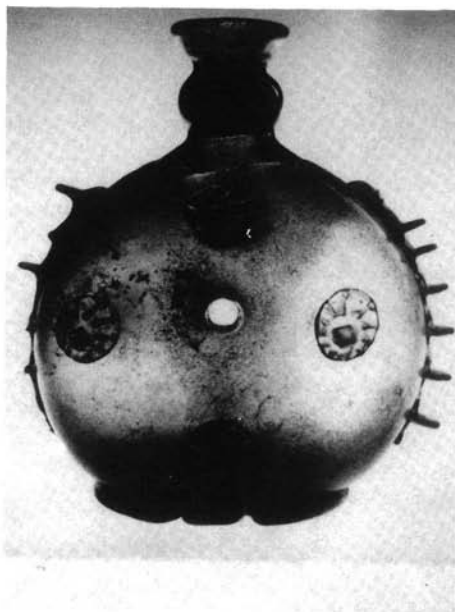
6. kép. Gravírozott díszű bakonyi pincetokok

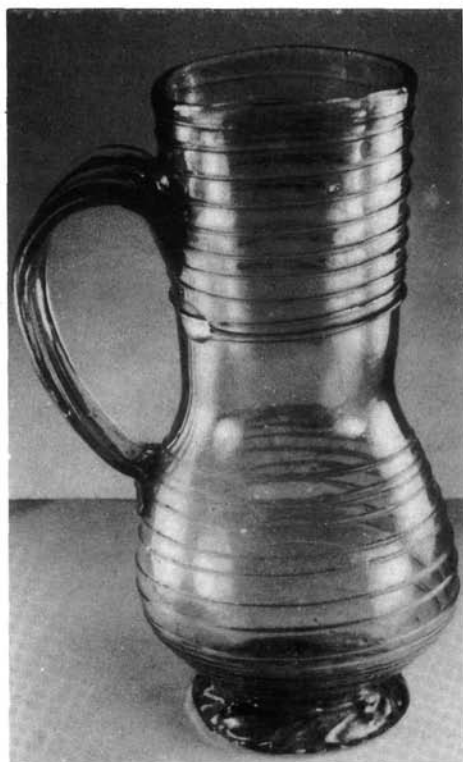
7. kép. XIX. századi talpas poharak

8. kép. Dél-magyarországi pálinkás korsócska

9. kép. Rátétes díszű pereculacs
(Felső-Magyarország, XVIII. sz. vége)

10. kép. Üvegbokály
(Felső-Magyarország XIX. sz. eleje)

nyomott gömbtest, szélesen ívelt nyak, kiszélesedő száj, csipett kiöntő és sima hajlított fül jellemzi ezt a formát. A legtöbb kancsó áttetsző üvegből készült, s egyetlen díszét a harmonikus forma jelentette. A kancsók csak kis részben voltak sima felületűek. A termékek többségénél az edényfal a formába fúvás során a forma plasztikus kiképzésű, ki-domborodó felülete benyomásra gömbszerű behorpadásokkal, vagy más nyomott motívumokkal volt díszített. Főként a bükki hutákból kikerült termékeken figyelhető ez meg (4. kép).

Az üvegfal szennyezettségének eltakarására szolgált a kancsók fúvására használt üveganyag színezése. Erdély, Felvidék és Parád hutáiból került ki a kék színű kancsók túlnyomó része, míg másutt a zöld szín (Bükk, Dél-Dunántúl) volt a kedvelt. Üveggancsók csak a bakonyi hutákban készültek gravírozott díszítéssel. Gyakori volt az olajfestéses díszítés. Parád, Erdély hutái jeleskedtek elsősorban ebben. A zempléni és erdélyi huták termékeiként ismerjük a váltakozó ürnértékű, *habos díszítésű és rücskös díszítésű kancsókat*. Az utóbbiakat Erdélyben a *feketeerdei hutában* gyártották.

A gravírozott dísz nélküli butéliák többnyire szintelen, áttetsző üvegből készültek. A parádi és az erdélyi emléksanyagban gyakoriak a fogógyűrűvel ellátott darabok. A bakonyi huták gravírozás nélküli butéliái között előfordulnak buborékos díszítésűek. A színes olajfestéses díszítés az 1850–60-as évektől jelent meg, főként a parádi és erdélyi üvegbutéliákon. Mindkét területen az olajfestésű díszeknél a virágmotívumok dominálnak, de ismerünk Erdélyből figurális díszítésű darabokat is.

A bakonyi gravírozott díszű butéliákkal egyenértékűek szépségben és megoldásaikban a zempléni gömbös és hengeres testű, fogógyűrűs, káprázatos színekben pompázó „habos” díszítésű butéliák.⁴¹

d) *Kancsók*: A történelmi borvidékeken, illetve a velük határos területeken nagyon elterjedt edénytípus volt a kancsó. Minden magyarországi hutában gyártották őket. Díszítésük tájegységként igen változatos volt. Az első népi üvegeknek tekinthető kancsók a porumbáki hutákból származnak és *gerzedes kancsó* volt az elnevezésük.⁴² A ma ismert formájú és általánosan elterjedt kancsótípus a XVII. század végén alakult ki. Vastag lepénytalp, kissé

41. A „habos” díszítés lényegét, leírását Takács B., 1966. 46.

42. Bunta M.–Katona I., 1983. 117.

e) *Korsók*: Kevés huta foglalkozott üvegkorsó készítéssel, de mégis kedvelt és elterjedt népi üvegeként tarthatjuk számon. A fennmaradt emlékanyagban gyakoriak a többnyire plasztikus díszítésű, ellapított gömbtestű, rövid nyakú, sima hajlított fülű korsók csakúgy, mint a másféle díszítőeljárással készült darabok. A parádi hutában, a hasznosi üvegcsürben (Nógrád m.), Zemplénben és Erdélyben készült korsókra jellemző leginkább a félgömbszerű, homorú, plasztikus díszítés, míg másutt csak sima falú korsókat gyártottak áttetsző, vagy zöld színű üvegből. A legszebb magyar népi üvegek közé sorolhatók a fonáldíszes korsók, melyeket elsősorban Zemplén megyében gyártottak. Az edény falába olvasztott tejüvegszálak szalag- vagy láncszerűen helyezkedtek el az edények testén, különös összehatást adva a tárgyaknak, erősítve az optikai összehatást is (5. kép). Ismerünk Erdélyből és Zemplénből egyaránt színes, rátétes díszítésű, sőt évszámmal is ellátott korsókat. A rátétek kék színű üvegszálból készültek.

f) *Pincetokba való palackok*: A korsókhoz hasonlóan a pincetokba való palackokat is kizárólag bor tárolására használták. Ez a termékféleség ma már ugyan ritka a fennmaradt emlékanyagban. A pincetokba való palack formája a XVI–XVII. században alakult ki, ill. kezdődött meg az elterjedése és a XVIII. század végétől jelent meg a paraszti háztartásban. A hasáb testű, rövid és szűk nyakrészrel ellátott palackok formába fúvással készültek, s ezért gyakoribbak a plasztikus díszítésűek. A pincetoknak nevezett, rekeszre osztott faladában rendszerint 6 palackot helyeztek el, amelyek a jól kipárnázott rekeszekben kiválóan elviselték a szállítást. A pincetokba való palackok a leglátványosabb népi üvegek közé tartoznak, mert díszítő megoldásaikban felvonultatják mindazokat az eljárásokat, amelyek a népi üvegek nagy részén megfigyelhetők. A plasztikus díszítésű darabok mellett gyakoriak a gravírozott és festett díszű tárgyak. A gravírozással és festéssel elsősorban évszámokat, monogramokat helyeztek az üvegek testére (6. kép). Főként Parádon és Erdélyben készültek ilyen díszítésű pincetokba való palackok. A XIX. század második felétől országszerte gyakorivá váltak a színes virágmotívumokkal ékesített darabok. Zemplénben a korsókhoz, kancsókhöz hasonlóan *habos díszű* pincetokokat is gyártottak.

Ivóedények

a) *Poharak*: Üvegghutáink kivétel nélkül többféle formában és nag, mennyiségben állították elő boros- és pálinkáspoharakat. A poharak hagyományos formája kezdetben követte a középkori típusok alakját, vagyis a lapos talpból kinövő hengeres, esetleg enyhén tölcészerű test alkotta a pohár alapformáját. A XVIII. században a poharak falát legfeljebb lyukasztással díszítették, ami azt jelentette, hogy a még meleg üvegbe szögeket szúrkáltak, és így az edénytesten buborékok keletkeztek. A XVIII. század végétől terjedt el az edény üvegfalának festése, metszett, gravírozott, vagy csiszolt díszekkel való ékesítése, és a színes üvegből való pohárkészítés. Erdélyben és Felső-Magyarország hutáiban (Árva, Zólyom, Zemplén) a XVIII. század végétől általánosan elterjedtek voltak a kék színű poharak, de később a XIX. században mindkét területen a legváltozatosabb színekben (sárga, zöld, vörös) káprázó termékeket gyártottak.

A poharak gazdag formai és díszítésbeli változatával már a XVIII. században is találkozunk, de főként a XIX. századra vált jellemzővé a rendkívül változatos formavilág. Az ekkor elterjedt *talpas poharak*, ezek a „nyugtalan alakú poharak” a görög kelyhek, serlegek formáját utánozták. Jóval egyszerűbb kivitelben készültek, mint az e korban elterjedt külföldről származó velencei és cseh üvegek. Azonban a forma mellett a díszítési lehetőségek minden megoldását felvonultatták, függetlenül attól, hogy melyik magyarországi hutában készültek. A talpas poharak elterjedésével bor és pálinka fogyasztására egyaránt használták ezeket az ivóedényeket, csak a méret döntötte el az egyes poharak rendeltetését. Korábban a hengeres testű poharakat inkább bor fogyasztására vették igénybe, pálinkát pedig más edényfélésegből ittak.

A hengeres testű és talpas poharakra egyaránt a XIX. század elejéről kerültek mind gyakrabban gravírozott díszek. Többnyire név és egy évszám díszelgett a poharak testen. Ritkábban egy-egy geometrikus vagy ornamentális mintázat egészítette ezeken ki a feliratot. Figurális ábrázolás elvértve fordult elő paraszti használatú üvegen.

A paraszti használatú poharak túlnyomó többsége szintelen, áttetsző üvegből készült. A színes olajfestés más üvegféleséghez hasonlóan csak a XIX. század második felétől (Erdély, Parád) terjedt el. A század végén pedig a préselés technikájának elterjedésével kimondottan paraszti használatra szánták geometrikus díszítésű vagy Kossuth Lajos portréjával ellátott üvegeiket az egyes huták (pl. Parád). Ekkor terjedtek el a millennium korhangulatot idéző „Áldás hazánkra”, „Isten áldd meg a magyart” és egyéb, az e korban divatos feliratú poharak is, amelyek szinte kizárólagosan díszüvegeként kerültek be a paraszti lakóházakba és a tisztaszoba fényét emelték a komódon, a kredencen.⁴³

A paraszti használatban lévő poharak legszebb darabjai azok, amelyek a magyar üvegyipar korai hagyományaihoz kötődtek, és szépségüket a forma adja meg. A helyek alakú, vagy tölcsérszerű talpas poharak többnyire szintelen üvegből készültek, esetleg a szájpereemen vagy a náduson díszkréten egy-egy színes üvegszállal díszítettek (7. kép). A talpas poharakat Magyarország nagy részén egyszerűen pohárnak nevezik. Kivételnek számítanak a dél-dunántúli területek. Így Zalában *pálinkáskupának*, Baranya egyes részein ezen túl *kupicának* nevezik őket.

Csak Erdélyből ismerjük az ún. *poltúrás üvegeket*. Ez a pohártípus igen korán divatosá válhatott Erdélyben, hiszen már a XVII. század végétől ismertek az *egyépénzes* és *kétpépénzes üveg* elnevezések. A *poltúrás üveg* elnevezés azt jelöli, hogy a pohár alsó részébe a készítéskor pénzermét forrasztottak be, amely a kettős üvegfal között, a zárt részben mozgott és az italt fogyasztó szemé előtt akkor jelent meg, ha kiürítette a poharát.

b) *Fütyülő és porciós üvegek*: E termékféleségek fél iccénél lefelé kisebbedő ürtartalmú üvegek, s kezdetben főként a XIX. században a korcsmák, fogadók nélkülözhetetlen darabjai voltak. A *porciós üvegből* pálinkát és különböző égetett szeszes italokat, a *fütyülő üvegből* bort fogyasztottak. A két üvegféleség között az ürtartalom mellett formai különbözőség figyelhető meg. A porciós üvegek csak ritkán vannak rövid vagy hosszabb nyaki résszel ellátva, míg a fütyülő üvegek mindenesetben hosszú nyaki résszel kialakított ivóedények.

A XVIII. századi hutaeltárakban rendszeresen szerepelnek utalások „korcsmák szükségire” készített üvegekről. Valószínű, hogy ezek a termékféleségek a XIX. század 30–40-es éveiben váltak a paraszti háztartások tárgyaivá, miután az 1836. évi VI. tc. megengedte a parasztok számára is a magánfogyasztásra vagy eladásra szánt pálinka főzését.⁴⁴ A fütyülő és porciós üvegek formába fúvással készültek. Rendszerint a zöld vagy áttetsző üvegfalú ivóedények sima falúak vagy a készítő forma hatására optikai (csavart, bordázott, nyomott) díszítéssel jelennek meg. Festéssel, gravírozással nem díszítették őket. Erdélyben és Felső-Magyarországon terjedtek el elsősorban. A Dunántúlon és Dél-Magyarországon más formájú ivóedényeket használtak pálinka fogyasztására. Délnyugat-Magyarországon, így Göcsejben a *pálinkás kupák*, *kupicák*, Baranyában a fehér vagy kék színű üvegből készült körte formájú, fül nélküli *pálinkás bugyagok*, míg Mohács, Pécs tájékán egészen Szegedig a *pálinkás korsócskák*, *füles porciósok* terjedtek el. Ezek az edényféleségek is a porciós üvegek csoportjába sorolhatók. A bugyagokat nem díszítették, csak a pálinkás korsócskákat. Növényi, geometrikus motívumok gyakoriak ezeken a formában fúvással gyártott termékeken, melyeket a délszlávok *srče*-nek neveznek (8. kép).

43. Vö. Takács B., 237–242.

44. Néprajzi Lexikon 4. 159.

c) *Kulacsok*: Tipikus népi ivóedény a kulacs. A magyarországi emlékanyagban *lapos és pereckulacsok* egyaránt fennmaradtak. Ez a főként pálinka tárolására és fogyasztására szolgáló termékféleség az ország egész területén divatos volt. A változatos úrmértékű, formájú és díszítésű kulacsok között a leggyakoribb példányok a kerek, lapított testű 2–3 dl-es edények voltak, amelyek többnyire színtelen, áttetsző üvegből készültek. Ezek a *zsebbe való butykosok*nak is nevezett üvegek készülhettek a szíj felfűzésére alkalmas füllel, vagy utólag díszes bőrkantárral látták el őket, ami a használatukat megkönnyítette. Az egyszerű kivitelű kulacsok mellett szép számmal kerültek forgalomba és paraszti használatba szépen díszített darabok is (9. kép). A díszítmények között a legelterjedtebb volt a rátétes fonáldísz, ami azt jelenti, hogy az edények testére különböző vonalvezetésű színes vagy áttetsző üvegfonalat forrasztottak. Az üvegből készült kulacsok különleges darabjai a *zempléni habos díszítésű* és az erdélyi *gerezdes kulacsok*. Gyakoriak voltak a festett díszű és gravírozással ellátott edények. Az előbbieket Parádon és Erdélyben, az utóbbiakat Zalában, a Bakonyban és a bükki üveg-hutákban készítették.

d) *Butykosok*: A butykosok a pincetokba való palackokhoz hasonlóan hasábtestű üvegből készült ivóedények voltak. Másik hasonlóság az, hogy csak kevés ilyen tárgyunk maradt fenn és ezek díszítményeik és egyedi megoldásaik miatt a népi üvegek legszebb és legértékesebb darabjai közé tartoznak. Hasáb testű butykosokat túlnyomórészt Erdélyben készítettek, ritkábban más magyarországi hutákban is gyárthattak ilyen termékeket, de ezekről nem rendelkezünk kellő ismeretekkel. A 2–3 dl-es úrtartalmú, pálinka fogyasztására szolgáló butykosokat szinte kivétel nélkül opak zománccfestéssel díszítették és nagyon gyakran figurális elemeket is felhasználtak a díszítés során. Minden esetben olyan jegyeket viselnek magukon (számok, feliratok), melyek lehetővé teszik a készítés idejének meghatározását és a megrendelő nevét illetve a megrendelés körülményeit. E tárgyak többségének felirata német nyelvű, s ez arra enged következtetni, hogy ezt a termékféleséget a betelepült németajkúak honosították meg Erdélyben és a Dunántúlon egyaránt.

e) *Bokályok*: Elsősorban borfogyasztásra használták a díszített kulacsokhoz hasonlóan a lakásbelső féltett tárgyai közé sorolható üvegből készült bokályokat. Ezek a termékféleségek többnyire zöld színű üvegből készültek, s csak rátétes fonáldíszsel ellátott darabjai ismertek. A XVIII–XIX. századi huták túlnyomó része foglalkozott bokálykészítéssel, de biztos állítható, hogy ezek az ivóedények Erdélyből terjedtek el (10. kép).

Csak Erdély területén váltak ismertté és Erdélyben készültek először a bokályokkal rokon formájú és funkciójú *kancsó poharak*. A bokályoknál jóval kisebb méretű ivóedényeket csak később, a XIX. században kezdték gyártani a dél-dunántúli és különböző felső-magyarországi hutákban (Parád, Hasznos). E termékféleséget eredeti készítési helyét ismerve *porumbáki* típusú *kancsónak* is nevezték. A kancsó poharak többnyire áttetsző, színtelen zöldeskék üvegből készültek általában, de főként a XIX. századtól szinte minden színben előfordultak ezek az ivóedények.

Összegzés

A népi boros- és pálinkásüvegek múzeumi, magángyűjteményben lévő emlékanyagának áttekintésével készült összegző feldolgozásunk. Funkciójukat és alapformájukat tekintve 11 féle boros és pálinkás népi üvegféleséget vehettünk számba, de ez a szám jóval nagyobb, ha figyelembe vesszük az egyes csoportokon belüli variánsokat, elnevezésükben is megkülönböztetett termékféleségeket. A népi boros- és pálinkásüvegek díszét elsősorban a gazdag formavilág határozta meg. Az üvegfestő mesterek kezéből kikerült darabok között azonban gyakoriak voltak már a fűvás vagy formába fűvás során készült önálló díszítménnyel is megjelenő üvegek, mint az opálszálás, habos, rücskös,

gerezdes díszű termékek. Ezek népi üvegeink legszebb emlékanyagának számítanak. Utólagos díszítőeljárásokat is gyakran alkalmaztak a hutákban a közhasználatra szánt üvegeknél. A festés, a gravírozás nem volt idegen a népi boros- és pálinkásüvegeken. A formai és díszítménybeli gazdagság együttesen egy sajátosan magyar népi üvegekészítést eredményezett. Boros- és pálinkásüvegeink emlékanyagát ismerve önálló formavilágról beszélhetünk, amely az európai formakincstől független vonásokat mutat fel több termékféleség esetében.

IRODALOM

- Bátky Zs.–Györfly I.–Viski K.*,
1928. A magyar népművészet. Budapest
- Borsos B.*,
1974. Magyar üvegművesség. Budapest
- Bunta M.*,
1980. Contributii La studiul prodeselor artistice ale glajerjei de la Porumbacu de sus (sec. XVII–XVIII) Acta Musei Napocensis 219–240. Napoca
- Bunta M.–Katona I.*,
1983. Az erdélyi üvegművesség története a századfordulóig. Bukarest
- Domanovszky Gy.*,
1973. Magyar népi kerámia. Budapest
- Éri I.*,
1966. Adatok a bakonyi üveghuták történetéhez. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei V. Veszprém
- Fél E.*,
1941. Kocs 1936-ban. Budapest
- Hasalová, V.–Vajdis, J.*
1974. Die Volkskunst in der Tschechoslowakei. Praha
- Hofer T.–Fél E.*,
1975. Magyar népművészet. Budapest
- Juhász A.*,
1974–1975. A parasztság tárgyi ellátottsága. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75–1. 141–160. Szeged
- Katona I.*,
1974. Habaner Glöser. Ars Decorativa 2. 61–73. Budapest
1983. Üvegművészet. In: *Voit P.*, (szerk.) Régiségek könyve 162–177. Budapest
- Lehmann A.*,
1971. Adatok a szentlukai üveghutáról (1807–1808). Somogy megye múltjából 2. 109–136. Kaposvár
- Leopold, S.*
1966. Volkskunst in Österreich. Wien–Hannover
- Molnár L.*,
1980–81. Adatok két zalai üveghuta történetéhez. Zalai gyűjtemény 16. Zalaegerszeg
- Novák L.*,
1982. Mezővárosi népművészet. Nagykőrös
- Pap M.*,
1985. A tokaji. Budapest
- Takács B.*,
1966. A Zempléni-hegység üveghutái. Budapest
- Takács B.*,
1966. A parádi üveghuta parasztedényei az egri múzeumban. Az Egri Múzeum Évkönyve IV. 235–255. Eger
- Vajkai A.*,
1959. Szentgál. Budapest

Veres L.,

1979. A Bükk hegység üveghutái. Miskolc

1983. Az üvegtörténeti kutatások helyzete Magyarországon. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 21. 21–26. Miskolc

1984. Erkölcsei normatívák és tevékenységi típusok. Folklor és Etnográfia 15. Debrecen

1986. Az üveghuták felvevő piaca a XVIII–XIX. században. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XVIII. 129–133. Miskolc

Wendt, R.

1977. Das Waldglas. Schwerian

VOLKSTÜMLICHE WEIN- UND SCHNAPSFLASCHEN IN UNGARN

(Auszug)

Die neueren Forschungen zur Volkskunst in Ungarn beziehen in den Kreis ihrer Untersuchungen immer mehr auch jene Kunstgattungen ein, die der populären Kultur zugerechnet werden können, und die von der früheren Anschauung, von der analysierenden, stets den in der ersten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts herausgebildeten Begriff von der Volkskunst sich vor Augen haltenden Methode, ausgeschlossen wurden. Immer häufiger wird die gegenständliche Welt der Bauern und ihre Ausrüstungsgegenstände zum Thema der Untersuchungen in der modernen Forschung der Volkskunst. Diese Untersuchungsmethode läßt heute schon ganz außer Acht, ob die einzelnen Gegenstände nun von Bauern, von Dorfhandwerkern oder aber in Manufakturen oder Fabriken hergestellt wurden. Mit der Verbreitung des Begriffes von der Volkskunst mögen wohl auch die Gebrauchsgegenstände aus Glas zu volkskünstlerischen Objekten geworden sein.

In der vorliegenden Arbeit werden Wein- und Schnapsflaschen aus dem bäuerlichen Gebrauch vorgestellt. In dem er die in den Museen des Landes auffindbaren Glasgegenstände in zwei Gruppen einteilt, übernimmt der Verfasser neben ihrer historischen, funktionalen und gestaltlichen Analyse auch die Definition ihrer Eigenheiten betreffs der Verzierungen. Was ihre Funktion angeht, so können die volkstümlichen Wein- und Schnapsflaschen in Trink- und Lagerungsgefäße eingeteilt werden. Unter den Lagerungsgefäßen gibt es Flaschen, Ballone, sog. pfeifende und Portionsflaschen (ung.: füttylős bzw. porciós üveg) und Bouteillen. Die Benennung und Funktion sowie die Eigenheiten in Form und Verzierung der in elf Untergruppen eingeteilten und innerhalb der einzelnen Gruppen untersuchten Produkte ist sehr abweichend, wenn man die verschiedenen Landschaftseinheiten des Landes in Betracht zieht. Die Glashütten in den einzelnen Landesteilen hatten jede ihr Spezialprodukt, und in den Verzierungen war man auf Besonderheiten bedacht.

In Siebenbürgen bedeuteten die mit bunten Bemalungen verzierten und beschrifteten Bouteillen, die Kannen vom Typ Porumbák (dt.: Vornbach) sowie die Flaschen aus Habán den Ausdruck gebietsmässiger Besonderheiten. In Oberungarn, im Zemplén-Gebirge waren die Krüge, Bouteillen und Kannen mit der sog. „duftigen“ (ung.: habos) und „rauen“ (ung.: rücskös) Verzierung, in Paráđ (Bez. Heves) die aus buntem Glas gefertigten Trinkgläser, Kannen und geschliffenen Gläser sowie Kannen in den verschiedensten Abmessungen typisch. Die in den Glashütten des Bakony-Gebirges hergestellten Gläser mit Gravuren und Inschriften zählen zu den schönsten volkstümlichen Gläsern Ungarns in Südtransdanubien, in Zala und hauptsächlich in Baranya galten die eigenartig geformten Krüge zum Schnapstrinken, bzw. die für die Lagerung von Wein bestimmten Ballone als Spezialität.

Die vom Ende des 17. Jahrhunderts an, jedoch noch typischer um die Mitte des 18. Jahrhunderts in Gebrauch gekommenen Gläser vertreten eine vom europäischen Formenschatz unabhängige und selbständige Formenwelt. In den Verzierungen der Flaschen, welche vorwiegend durch Formblasen gefertigt wurden, sowie in ihrer gravierten oder gemalten Ornamentik kommen nationale Eigenheiten vor und zum Ausdruck. Die hier vorgestellten Trink- und Lagerungsgefäße wurden von den Bauern Ungarn bis zu den 40er bis 50er Jahren dieses Jahrhunderts gebraucht, und viele von ihnen gelten, seitdem sie zu Schmuckstücken wurden, als wohlbehütete und geachtete Gegenstände in den Wohnungen.

László Veres